

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 14 (2021)

Η πολιτική σκέψη των σοφιστών στο έργο του Rousseau

Γεώργιος Σπ. Μπαρμπαρούσης

doi: [10.12681/ethiki.28591](https://doi.org/10.12681/ethiki.28591)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπαρμπαρούσης Γ. Σ. (2021). Η πολιτική σκέψη των σοφιστών στο έργο του Rousseau. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (14), 28–32. <https://doi.org/10.12681/ethiki.28591>

Η πολιτική σκέψη των σοφιστών στο έργο του Rousseau

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΠ. ΜΠΑΡΜΠΑΡΟΥΣΗΣ

Περίληψη: Οι πολιτικές απόψεις του Γάλλου διαφωτιστή Rousseau επηρεάστηκαν σημαντικά από την πολιτική σκέψη των σοφιστών. Είναι γνωστό πως ο Πλάτων δεν ήταν αμερόληπτος με τους σοφιστές και αυτό μας εμποδίζει να εκτιμήσουμε τη σημασία του έργου τους στην έρευνα και την ερμηνεία των κοινωνιών και πολιτικών θεσμών της εποχής τους. Ωστόσο ο J. J. Rousseau, στο έργο του *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, συμφωνεί με την άποψη του σοφιστή Λυκόφρονος πως υπάρχει μια νομική σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και το κράτος και πως ο νόμος είναι μια σύμβαση η οποία εγγυάται των δικαιωμάτων των συμβαλλομένων. Αυτό το κοινωνικό συμβόλαιο προβάλλει ως αναγκαίο για την προστασία όλων των μελών της κοινωνίας και το θέτει η ίδια η κοινότητα και όχι κάποια μεταφυσική αρχή ή πηγή.

Λέξεις-κλειδιά: Πολιτική φιλοσοφία; Διαφωτισμός; Rousseau; Σοφιστές; Πλάτων;

Οι σοφιστές ήταν οι δημιουργοί ενός σημαντικού διαφωτιστικού κινήματος στην αρχαία Ελλάδα, το οποίο χαρακτήρισε μια εποχή με μεγάλη πνευματική δραστηριότητα - με επίκεντρο την πόλη των Αθηνών του 5^{ου} π.Χ. αιώνα,¹ που ήταν το κέντρο του δημοκρατικού, οικονομικού και πνευματικού βίου του αρχαιοελληνικού κόσμου. Ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο διαφωτισμός για τη σοφιστική του παραπάνω αιώνα ήταν ο Hegel στο έργο του *Vorlesungen über die Geschichte der philosophie* (Stuttgart, 1928, v. 18, p. 418). Στο έργο αυτό ο Hegel διατυπώνει την άποψη πως με τους σοφιστές ο φιλοσοφικός λόγος έλαβε αντικειμενική υπόσταση.²

Ο Rousseau επανέφερε πρώτος στη νεότερη εποχή στο προσκήνιο της φιλοσοφίας κάτι που οι σοφιστές (κυρίως ο Αντιφών) είχαν επισημάνει από την αρχαιότητα: τον διαχωρισμό των εννοιών του νόμου (θετικού) και της φύσης (φυσικού νόμου). Οι σοφιστές «κατέβασαν» τη φιλοσοφία από τον ουρανό στη γη και πρώτοι αυτοί διαχωρίζουν τον πολιτικό νόμο από εκείνον της φύσης. Το φιλοσοφικό τους ενδιαφέρον είχε ως επίκεντρο τον άνθρωπο, αντίθετα από την Προσωκρατική φιλοσοφία, που είχε ως επίκεντρο τη φύση. Μέτρο όλων των πραγμάτων είναι, κατά τον σοφιστή Πρωταγόρα, ο άνθρωπος. Εκτός από τον ανθρωπισμό τους, οι σοφιστές προσέφεραν και άλλα σημαντικά στον πολιτισμό μας, όπως οι θέσεις τους για την ισότητα όλων των ανθρώπων και τη δικαιοσύνη. Επίσης, στους σοφιστές συναντούμε και τη θεωρία για το φυσικό δίκαιο, όπως και την πρώτη επίκριση του

θεσμού της δουλείας.

Οι περισσότεροι σοφιστές δεν ήταν Αθηναίοι³ και ως εκ τούτου ήταν αποκλεισμένοι από τα πολιτικά δρώμενα της πόλης και αντιμετώπιζονταν με περιφρόνηση, γιατί ήταν περιπλανώμενοι και παρείχαν τις υπηρεσίες τους με χρηματικό αντάλλαγμα. Ωστόσο διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση των νεαρών Αθηναίων και συνέβαλαν σημαντικά στη δημιουργία της ιδεολογίας της πόλης.⁴ Στους επόμενους αιώνες όμως, εξαιτίας της πολεμικής εναντίον τους και της επικράτησης της πλατωνικής και αριστοτελικής φιλοσοφίας, οι σοφιστικές θέσεις και απόψεις τέθηκαν σε δεύτερη μοίρα και στο τέλος παραμελήθηκαν. Κυριότερη πηγή των απόψεων των σοφιστών αποτελούν τα έργα του Πλάτωνος, όπως ο *Πρωταγόρας*, ο *Γοργίας*, *Σοφιστής* κ.ά. Στα έργα του ο Πλάτων εκθέτει τις πεποιθήσεις των σοφιστών όχι για να τις υποστηρίξει και να τις υπερασπιστεί, αλλά για να τις αναίρεσει. Παρουσιάζει τη σύγκρουση των απόψεών τους με τις απόψεις του Σωκράτη, ο οποίος και τελικά υπερισχύει. Αυτή η μονομέρεια του Πλάτωνος αναδεικνύει και μια δυσκολία στην προσέγγιση του πραγματικού έργου και των απόψεων των σοφιστών. Η στάση του Πλάτωνος ασφαλώς αδικεί τους σοφιστές και κυρίως δεν δίνει τη δυνατότητα στους μελετητές να σχηματίσουν αντικειμενική γνώμη. Εντούτοις, παρά τις λίγες πληροφορίες που υπήρχαν για αυτούς, νεότερες έρευνες έχουν ρίξει άπλετο φως στις πραγματικές απόψεις και θέσεις τους. Σήμερα, έστω και με μεγάλη καθυστέρηση, οι σοφιστές αντιμετωπίζονται ως αυθεντικοί στοχαστές, των οποίων η σκέψη άσκησε σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση της δυτικής σκέψης.

Οι σοφιστές έθεσαν τον άνθρωπο ως επίκεντρο των εξελίξεων, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Τον τοποθέτησαν στο κέντρο του φιλοσοφικού τους στοχασμού, αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα το ενδιαφέρον τους για τις δυνάμεις που δημιούργησαν και κυβερνούσαν το σύμπαν. Έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στις ικανότητες του ανθρώπου, στις γνωστικές του δυνάμεις, φέρνοντας στο φως όλες τις διαστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης, με γνώμονα πάντα τα εγκόσμια, μακριά από μεταφυσικές ή φυσικές ερμηνείες και προκαταλήψεις. Με την παρουσία τους δημιουργήθηκε στην Αθήνα μια νέα δημοκρατική πραγματικότητα, που προέκυψε από τις αλλαγές των προηγούμενων αιώνων. Η ανάγκη της πειθούς στην Εκκλησία του Δήμου κατέστησε απαραίτητη τη ρητορική ικανότητα και δεινότητα. Την ανάγκη αυτή κάλυψαν οι σοφιστές διδάσκοντας τη ρητορική τέχνη. Ο όρος σοφιστής συναρτάται άμεσα με τη διδασκαλία, καθώς προέρχεται από το ρήμα σοφίζω, που έχει την έννοια του διδάσκω, φροντίζω να γίνει κάποιος σοφός, εκπαιδεύω.

Μια σημαντική συμβολή των σοφιστών στην έρευνα και ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων και θεσμών ήταν η αντίληψή τους περί της συνθήκης, του κοινωνικού συμβολαίου. Ζήτημα που απασχόλησε έντονα πολλούς νεότερους φιλοσόφους, όπως ο Rousseau, ο Locke, ο Hobbes κ.ά. Η αναζήτηση της ερμηνείας και της εξέτασης αυτής της έννοιας στην ελληνική αρχαιότητα πρέπει να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο του σχήματος νόμος-φύση. Κατά τον Αριστοτέλη, η αντίληψη του κοινωνικού συμβολαίου συνδέεται με τον σοφιστή Λυκόφρονα, ο οποίος ονόμαζε τον νόμο «συνθήκη» και εγγυητή του δικαίου μέσα στην πολιτεία.⁵

Όπως αναφέρει ο Πλάτων στον διάλογο *Πρωταγόρας*, η ιδέα μιας συνθήκης, μιας κοινής συμφωνίας, μεταξύ των ανθρώπων είναι παλαιότερη από τους σοφιστές. Συγκεκριμένα ο Πλάτων αναφέρει τον μύθο περί της κοινής συμφωνίας των ανθρώπων, κατά τον οποίο οι πάντες μετέχουν στο δώρο του Δία, την πολιτική τέχνη.⁶ Η συμβίωση αυτή απαιτεί την αποδοχή ορισμένων κοινών κανόνων συμπεριφοράς. Η απαίτηση αυτή είναι εμφανέστερη στον σοφιστή Αντιφώντα, όπου στηρίζεται ή απορρέει από τους νόμους, οι οποίοι είναι αποτέλεσμα κοινής συμφωνίας των πολιτών.⁷

Στον *Πρωταγόρα* ο Πλάτων παραθέτει τον μύθο του Προμηθέα,⁸ που έκλεψε τη φωτιά και τη σοφία και τα έδωσε στους ανθρώπους. Και αυτό διότι ο άνθρωπος δεν διέθετε για την αυτοσυντήρησή του κανένα έμφυτο σύστημα άμυνας και ενστίκτων, αλλά ήταν σωματικά κατώτερος και, έτσι, η επιβίωσή του εξαρτιόταν καθαρά από την ευφυΐα του. Η φωτιά που του χάρισε ο Προμηθέας, όμως, δεν τον προστάτευε από τα άγρια θηρία και χρειάστηκε να οργανωθεί σε πόλεις. Στο γεγονός αυτό ο Πρωταγόρας αποδίδει την επιθετικότητα των ανθρώπων και την τάση των κάποιων να επιβάλλονται και να εκμεταλλεύονται τους πολλούς. Στο σημείο αυτό μπορούμε να παραβάλλουμε τις απόψεις του Rousseau για την ευκαιρία που έδωσαν οι κοινωνικές ορμές της ανθρωπότητας στους λίγους, ικανούς και ασυνειδήτους, να εκμεταλλεύονται τους πολλούς.⁹ Για να εμποδιστεί αυτή η κατάσταση χρειάστηκε η παρέμβαση του Δία, ο οποίος έδωσε σε όλους τους ανθρώπους την αιδώ και τη δίκη, δηλαδή τη συνείδηση και τη δικαιοσύνη. Μόνο σε αυτό το πλαίσιο είναι δυνατή η πολιτική συνύπαρξη.

Στους διαφωτιστές σοφιστές της αρχαιότητας εντοπίζουμε τις πιο ποικίλες θεωρήσεις και αξιολογικές τοποθετήσεις στο ερώτημα αν είναι φυσικά ή όχι προσδιορισμένη η πορεία του ανθρώπινου είδους. Ειδικότερα, αν είναι δυνατόν να τοποθετήσει κανείς τη φύση πιο ψηλά από τον νόμο ή το αντίστροφο. Μερικοί σοφιστές αντιμετώπιζαν με αισιοδοξία και πίστη την ανάπτυξη του πολιτισμού και την κοινωνική πρόοδο με τη συνδρομή του νόμου (όπως π.χ. ο Πρωταγόρας). Άλλοι διέβλεπαν πως απαραίτητη για αυτό ήταν η συνδρομή της φύσης, η αρχέγονη και μόνη ευτυχομένη κατάσταση για τον άνθρωπο (όπως και ο Ησίοδος πριν από τους σοφιστές). Ανάμεσα στις δύο αυτές προοπτικές, την προοδευτική και τη ρομαντική, κλιμακώθηκαν και άλλες ποικίλες θεωρίες και αξιολογήσεις, όπως εκείνες μεταγενέστερων φιλοσόφων, όπως ο T. Hobbes (1588-1679), ο J. Locke (1632-1704), ο D. Hume (1711-1776), ο C. Montesquieu (1689-1755) και ο Rousseau, «που ανακαίνισαν στους νεότερους χρόνους τα παλαιά θεωρητικά σχήματα».¹⁰

Αν και η αρχική αντίληψη της έννοιας του κοινωνικού συμβολαίου ανάγεται στους αρχαίους Έλληνες,¹¹ στη νεότερη φιλοσοφική σκέψη η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου ανανεώθηκε και προβλήθηκε ως θεμέλιο της πολιτικής σκέψης από τους Άγγλους εμπειριστές Locke και Hobbes, ενώ αποτέλεσε κεντρική έννοια της πολιτικής φιλοσοφίας του Rousseau στο έργο του *Κοινωνικό Συμβόλαιο* (*Contract social*). Με την έννοια του κοινωνικού συμβολαίου συναρτάται και η αντίληψη του φυσικού δικαίου, που και αυτό ανάγει την καταγωγή του στην αρχαία Ελλάδα και στους σοφιστές. Ο Rousseau επανέφερε τον διαχωρισμό των εννοιών του θετικού

νόμου και της φύσης. Κατ' αυτόν η φυσική κατάσταση του ανθρώπου ήταν μια κατάσταση ελευθερίας και ειρήνης, όμως οι νόμοι των πολιτισμένων κοινωνιών αλλοτριώνουν τον άνθρωπο και τον απομακρύνουν από τη φύση. Συνέπεια αυτής της απομάκρυνσης είναι η δυστυχία του.¹² Στην κριτική του για τον νόμο και τη φύση ο Γάλλος φιλόσοφος αντλεί τα παραδείγματά του από τα προηγούμενα στάδια ανάπτυξης των ανθρώπινων κοινωνιών.¹³ Πηγές των επιχειρημάτων του εναντίον των νόμων είναι η φύση και η αρχαία ελληνική πόλη.

Οι σοφιστές δεν απέρριπταν τον μύθο ως παιδαγωγικό εργαλείο με παιδευτικούς σκοπούς, εντούτοις η σκέψη του Rousseau είναι ριζικά αντίθετη στον μύθο, χωρίς να είναι ωστόσο απαλλαγμένη από πολιτικές ουτοπίες. Το κενό που δημιούργησε στην υστερογενή ευρωπαϊκή σκέψη ο μύθος ήρθε να το καλύψει ο πολιτικός μύθος, δηλαδή η μυθοποίηση της πολιτικής ιδεολογίας και του κόμματος.¹⁴ Η σχέση ατόμου και κοινότητας στο πλαίσιο του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι θέμα της διαλογικής συζήτησης Πρωταγόρα και Σωκράτη, όπου τους απασχολεί το ζήτημα της πολιτικής αρετής και το αν αυτή είναι διδακτή.

Η άποψη του Rousseau «περί εταιρικής σχέσης» ανθρώπου-κράτους υποστηρίχθηκε πολύ πριν από τον σοφιστή Λυκόφρονα, ο οποίος ισχυρίστηκε ότι ο νόμος είναι μια συνθήκη ή μια σύμβαση που γίνεται εγγυητής ανάμεσα στους πολίτες για το δίκιο τους στις μεταξύ τους σχέσεις ή συναλλαγές, αλλά ο νόμος δεν δύναται να καταστήσει τους πολίτες αγαθούς και καλούς. Ο Αριστοτέλης γράφει πως, κατά τον Λυκόφρονα, η πολιτική κοινωνία είναι συμμαχία των πολιτών μεταξύ τους, η οποία διαφέρει από τις άλλες συμμαχίες, τις μεταξύ των πόλεων, μόνο ως προς την απόσταση των τόπων όπου ζουν οι σύμμαχοι.¹⁵ Ο Rousseau μοιράζεται τη σκέψη του Λυκόφρονος. Αν και πιστεύει ότι ο άνθρωπος, παρόλο που καθοδηγείται από τις αισθήσεις, τις επιθυμίες και τις ανάγκες του με σκοπό την αυτοσυντήρηση, διακατέχεται από φυσική αγαθότητα. Η σύναψη, όμως, του Κοινωνικού Συμβολαίου δεν αποτελεί πράξη αγαθών ατόμων, αλλά κοινωνική ανάγκη για να αντιμετωπιστούν όλα τα προβλήματα που προκαλεί η διεφθαρμένη από τον πολιτισμό και εγωιστική ανθρώπινη φύση. Με αυτόν τον τρόπο οδηγούμαστε στη μεταμόρφωση των φυσικών προσώπων σε πολίτες. Αυτό τους καθιστά μέρη μιας πολιτικής ολότητας, τα οποία όχι μόνο δεν χάνουν την ελευθερία τους, αλλά υπακούοντας στους νόμους, υπακούν ουσιαστικά στην αυτό-νομοθεσία τους. Ο κάθε πολίτης, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με τους άλλους πολίτες, στην ουσία θα υπακούει μόνο στη δική του θέληση και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο ήταν πριν.¹⁶ Αυτή η εξουσία του πολιτικού σώματος δεν προέρχεται από κάποια μεταφυσική αρχή ή πηγή, αλλά από την ίδια την κοινότητα για χάρη της ειρήνης και της ασφάλειας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. T. A. Sinclair, *Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψης* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1990), 61; Β. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική* (Αθήνα: Παπαδήμας, 1986), 39 κ. εξ.
2. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός*, 45-46.
3. Αναφέρουμε εδώ μερικούς: ο Πρωταγόρας ήταν από τα Άβδηρα, ο Πρόδικος από την Κείο, ο Θρασύμαχος από τη Χαλκηδόνα, ο Γοργίας από τους Λεοντίνους, ο Ιππίας από την Ηλεία, ο Εύηνος από

- την Πάρο, ο Διαγόρας από τη Μήλο, ο Θεόδωρος από το Βυζάντιο κ.ά.
4. M. Vegetti, *Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας*, μετ. Γ. Δημητρακόπουλος (Αθήνα: Τραυλός, 2001), 123.
 5. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1280b 8; Για τον Λυκόφωνα βλ. R. E. Mulgan, “Lycophron and Greek theories of social contract,” *History of Ideas*, vol. 40 (1979): 121-128.
 6. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, μετ. Κ. Ν. Πετρόπουλος (Αθήνα: Πατάκης, 1985), 323a και 324e.
 7. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός*, 223.
 8. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 320c-322d; J. Starobinski, *Ζαν-Ζακ Ρουσό: η διαφάνεια και το εμπόδιο*, μετ. Κ. Παπαγιώργης (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005), 22-36.
 9. A. E. Taylor, *Πλάτων: ο άνθρωπος και το έργο του* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2009), 288.
 10. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 394.
 11. Ch. Kahn, “The origins of social contract theory,” in *The Sophists and their legacy*, ed. G. B. Kerferd (Wiesbaden: Steiner, 1981), 92.
 12. J. J. Rousseau, *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, μετ. Βασιλική Γρηγοροπούλου και Αλφρέδος Σταϊνχάουερ (Αθήνα: Πόλις, 2006), I, 2.
 13. Π. Ν. Πανταζάκος, *Ελευθερία της βούλησης και ηθικές αξίες στους Πλήθωνα, Rousseau και Wittgenstein* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006), 46.
 14. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός*, 52-53 υποσ. 30.
 15. Ο Αριστοτέλης τον μνημονεύει στα *Πολιτικά* (1080β 8): «Γίνεται η κοινωνία συμμαχία, των άλλων τόπω διαφέρουσα μόνον, των άποθεν συμμαχιών, και ο νόμος συνθήκη και καθάπερ έφη Λυκόφρων ο σοφιστής, εγγυητής αλληλόις των δικαίων, αλλ’ ουχ οίος ποιείν αγαθούς και δικαίους τους πολίτας».
 16. J. J. Rousseau, *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, I, 6:4.